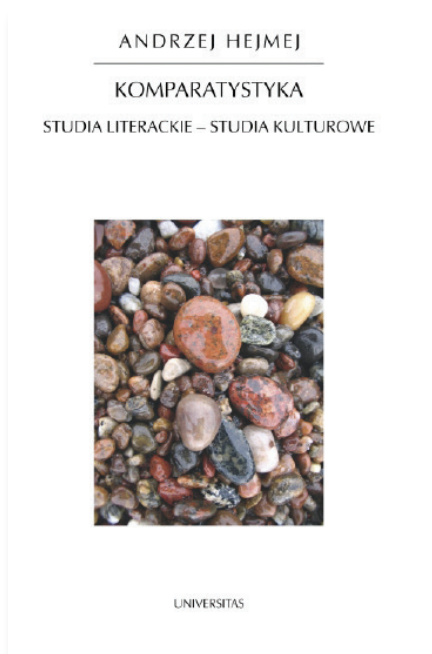

“НОВАТА” КОМПАРАТИВИСТИКА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПОЛСКИ ЛИТЕРАТУРОВЕД

Дечка Чавдарова

THE „NEW“ COMPARATIVE STUDIES THROUGH THE EYES OF A POLISH LITERARY CRITIC

Dechka Chavdarova¹, Shumen, Bulgaria

Andrzej Hejmej. *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe.* Kraków: Universitas, 2013.

на компаративистиката, представлява задълбочено и ерудирано изследване на съвременното състояние на дисциплината и споровете около нея в исторически контекст. Тя може да послужи и като учебник по компаративистика, като се има предвид, че запознава специализираната аудитория с най-значимите идеи на компаративистите от началото на XX век до днес (липсват все пак имената на А. Веселовски и М. Жирмунски).

Полската литературна теория беше за българските литературоведи до 80-те години на XX век „прозорец“ към актуалните научни идеи: литературната комуникация, наратологията, теорията на интертекстуалността. Полското литературознание играеше и ролята на посредник, защото в много случаи чрез полски преводи до нас достигаха трудове на западни изследователи. Сега българските литературоведи имат възможност за пряк контакт със световната литературна наука, но значението на полското литературознание не загубва значението си за нас, тъй като то въвежда и гледната точка на една славянска култура. За славистите е особено ценна и проверката на определени теоретични идеи върху материал от полската литература.

Книгата на полския литературовед Анджей Хеймей, посветена

¹ Dechka Chavdarova is Professor of Russian Literature, Doctor of Philology. Her research interests lie in the sphere of narratology, poetics of Russian literature, intertextuality, topicology, national conceptions in Russian literature, and intercultural communication. Email: d.tchavdarova@gmail.com

Изследването прекрочва успешно границите на полската литературна наука, за което говори неговата публикация на английски език.

В уводната част на своя труд А. Хеймей се спира на основанията за критика спрямо компаративистиката (като се започне с Б. Кроче) – тенденциозност, липса на специфична методология, авантюризм на сравнителните изследвания – и подчертава, че „при диагностицирането на компаративистиката съществуват много поводи, които правят невъзможен друг подход спрямо нея, освен критичния“, че „разправата“ с компаративистиката в целия свят „е повсеместна и дори модна“. Причините за критиката към компаративистиката изследователят определя и като идеологически (отхвърляне на позитивисткия детерминизъм, съвременната илюзия за демокрация), и като методологически (отказа от „изкушенията на метанарацията, днешните постулати на безпарадигматичността“). Изследователят приема някои основания на споменатата критика, но и се дистанцира от нея, като заема собствена позиция в дебата за дисциплината: „Днес има нужда от критика „отвътре“, която да види опасностите, свързани с актуалните проекти на компаративистиката“.

Идеите за кризата в дисциплината (и дори за нейната „смърт“) са представени чрез мненията на литературоведи като Р. Уелек/R. Wellek (спор с „теорията на влиянията“ и културния национализъм), Р. Етиамбл/R. Etiemble (срещу съпоставянето на факти), Х. Римак/Н. Ремак (срещу френската школа и позитивистичния генетизъм), Г. Спивак/G. Spivak (срещу европоцентричния модел на компаративистиката от 19. и 20. век). В тенденцията за преодоляване на европоцентризма и националната литературна история са уловени две противоположни линии: отчитане на глобализацията, „експониране на планетаризацията“, – и откриване на различията между културите. Обобщавайки тези свои наблюдения, литературоведът стига до извода, че „компаративистиката не може да се тълкува като научна дисциплина“, и подчертава една особено важна отличителна черта на съвременните привърженици и представители на дисциплината – въвеждането на светогледен, морален критерий към литературния материал, израз на чувствителността и съзнанието на постколониалната епоха: „Компаративистиката е интерпретативна практика, дълбоко вкоренена в екзистенцията на всекидневието“.

В следващата част на увода А. Хеймей откроява в съвременното литературознание три компаративистики: традиционна, интердисциплинарна (наложила се между 60-те и 70-те години на ХХ век) и културна (от 80-те – 90-те години на същия век, наричана в англоезичната научна литература „нова“). Изследователят отчита възражението, че „традиционната“ компаративистика винаги има културологичен характер, но в отговор подчертава ориентацията на културната компаративистика към нови проблеми като резултат от културния

поврат (бихме могли да употребим термина на Ю. Лотман „взрив“) през споменатия период: интереса към преводите, етническите, постколониалните, феминистичните, gender и queer изследвания, към интермедиаалността. Като имаме предвид споменатото от А. Хеймей отричане на литературоцентризма от страна на „новата“ (културна) компаративистика, можем да поставим отново интересувания ни напоследък въпрос за бягството от литературата и от филологията. Полският литературовед внася корекции в по-горе представената триделност, като отбелязва взаимопроникването и съществуването на трите компаративистични стратегии, за „многогласие в съвременната компаративистика“, проявяващо се в американското, френското, полското литературознание (където „е жива традиционната компаративистика, а на културната се гледа с подозрение“). За българския литературовед с интерес към полската литературна наука е много полезно представянето на най-новите полски компаративистични проекти – колективни томове, издадени в Олщин, Бидгощ, Краков, Варшава от 2005 до 2012 г., чието научно ниво и количество събуждат респект.

А. Хеймей приема определението на В. Мозер (W. Moser) за компаративистиката като „номадска дисциплина“, основания за което са отсъствието на стабилен инструментариум и методологическа основа. Въз основа на наблюденията си над историята на дисциплината (от XIX век, когато се търси връзка с природните науки, през следващите проекти, подчертаващи алианса със социологията, психологията, философията, антропологията, до днешната „културна компаративистика“), изследователят стига до извода, че „винаги са съществували различни компаративистики“. В културната компаративистика той открива различни проблемни области (превод, идентичност, тяло и пол, мултикултурност, интермедиаалност), което според него затруднява обсега на изследванията, а също така поражда несъизмерими и контрастиращи дискурси. В резултат на това литературоведът отбелязва като специфика на културната компаративистика „еднократно очертаната перспектива в зависимост от интерпретираните текстове и опита на интерпретатора“ и изброява три гледни точки, характеризиращи индивидуалната стратегия на компаративиста: 1) критично отношение към съществуващото деление на дисциплините и техните херметични идеи, 2) противодействие на тенденцията за тотализация в името на уважаването на различията, 3) признаване на ограниченията, а не създаване на чувството за илюзорно всезнание. А. Хеймей признава слабостите на „новата компаративистика“: „тенденциозна интерпретация, употреба на литературата, абсолютизиране на *intentio lectoris*, надинтерпретация, взети априори диагнози и идеологическа аргументация“ (тоест, замяната на старата идеология на национализма и колониализма с нова идеология). Въпреки това литературоведът не отрича възможностите на културната компаративистика и оценява високо възприемането ѝ като екзистенциална

потребност (ситуиране на себе си определена интеркултурна, обществена, политическа перспектива). Той призовава с думите на Пол Гоген: *D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?* („От къде идем? Какво сме? Къде отиваме?“) Ще вметна, че съвременният литературовед наистина трудно може да се затвори в научната „кула от слонова кост“, но желанието му за откликване на обществените и политическите проблеми крие опасността от споменатата идеологизация, така че „златната среда“ е трудно постижима.

Първата част на труда на А. Хеймей е посветена на перспективите на модерната компаративистика. Първата подглава в тази част представя интердисциплинарната компаративистика. Изследователят подчинява тази област на компаративистиката на въпроса за познанието и светогледа, на ориентацията към познанието на различни явления, сред които и литературата. Той признава значението от интердисциплинарните изследвания, които „носят много полза за репродукцията на знанието“, но привежда и аргументите на техните критици: няма съвсем автономна дисциплина, което говори за непрецизност на термина (Джовани Гоцер/Giovanni Gozzer); узурпация на идентичността, нереализуемост (Ст. Фиш/S. Fish: „an open mind is an empty mind“). Сред аргументите против интердисциплинарността намира място и един екстранаучен: превръщането на тези изследвания в мода или в „софистичен аргумент на институциите, борещи се за финансиране“. Коментирайки връзката между интердисциплинарните и компаративистичните изследвания, изследователят не отминава приликите между тях (които могат да породят усещането за тавтология на определението „интердисциплинарна компаративистика“): „категорията интердисциплинарност изпълнява в литературната компаративистика функцията на особен маркер на дисциплината“.

Във втората подглава – „Около интердисциплинарността“ – А. Хеймей проследява историята на термина и неговата социална и политическа обусловеност (кризата през 1968 г., реформата в академичното образование в САЩ и Западна Европа, усещането за заплахата за компаративистиката в новите учебни програми), привежда отново възраженията срещу интердисциплинарността и стига до извода, че тя е „методология, понятие, процес, начин на мислене, философия“. Отново, както в коментара на културната компаративистика, е подчертана ролята на субекта на интерпретацията (отвореността на неговото мислене), както и въздействието на самата действителност (динамиката на културните явления). В исторически план са открити широко разбиране на интердисциплинарността (отчитането на историческите, естетическите, философските реминисценции, идеите за единство на изкуството и знанието) и тясното значение на термина като означаване на изследователските проекти от втората половина на ХХ век за интермедиаалност, мултимедиаалност. Именно второто значение

е близко на изследвателя. В този исторически ракурс той разграничава модернистична форма на интердисциплинарността, свързана с мечтата за края на изкуственото разделение на дисциплините, и постмодернистична, съдържаща критика на универсализма на познанието, акцентирание на различията, конфликтите, респект към другостта.

Третата подглава разглежда връзките между литературната компаративистика и интердисциплинарността. Проследени са три линии в рефлексията над тези връзки: идеята за интердисциплинарната компаративистика като важно течение в литературната компаративистика, идеята, че компаративистиката като цяло има интердисциплинарен характер, защото е проект на метанаука, метатеория, – и виждането, че познанието по принцип обезсмисля разделието в полето на знанието. Изследователят се съгласява с мнението, че компаративистиката като цяло се отнася до интердисциплинарността, че хуманитаристиката въобще има интердисциплинарен характер, защото разкрива връзките на литературата с философията, естетиката, лингвистиката, културната антропология, историята на изкуството, кинознанието, музикологията и др. – и стига до извода, че „най-безопасно би било да говорим за интердисциплинарни аспекти в компаративистичните изследвания“.

Следващата подглава изяснява спецификата на интердисциплинарната компаративистика като нов тип вписване на литературата в различни културни контексти. Литературоведът проследява развитието на дисциплината, като се започне от основополагащата идея на Х. Римак от 1961 г. („Сравнителната литература – дефиниция и функция“) и се премине през изследванията на връзките на литературата с музиката („Сравнителната литература“ на К. С. Браун/С. S. Brown от 1970 г., схемата на С. П. Шер/S. P. Scher за музикално-литературните изследвания), френските сборници „Литературата и другите изкуства“ от 1981 г. (доклади от IX конгрес на литературната компаративистика, разглеждащи връзките на литературата с музиката, визуалните изкуства, киното) и „Междутекстовите връзки на литературата“ от 1982 г. върху връзките на литературата с лингвистиката, философията, религията, мита, фолклора, политиката, правото, точните науки, психологията, музиката, визуалните изкуства, киното. Особено внимание заслужава типологията на пограничните явления на У. Вайсщайн (U. Weisstein), представена на IX конгрес на AILC (*Международното дружество за сравнителна литература*), която може да послужи на компаративистите като полезна теоретична база за изследване на всевъзможните видове връзки между литературата и другите изкуства. А. Хеймей се спира на различните гледни точки за интердисциплинарната компаративистика – като субдисциплина на литературната компаративистика или като отделна дисциплина, – на опитите за дефинирането на тази дисциплина чрез различни определения („междухудожествена“, извънлитературна“).

Литературоведът приема като най-адекватно доминиращото определение „интердисциплинарна компаративистика“ и вижда основанието за отделянето на такава дисциплина в това, че тя е породена от нов начин на мислене, който се отнася до правилата на разбирането и херменевтиката. У мен възниква въпросът за ролята на семиотиката на културата в изследването на връзките между литературата и другите изкуства (живопис, музика, кино). Дали този опит не е игнориран от интердисциплинарната компаративистика? Струва ми се, че новият начин на мислене може още по-успешно да бъде доказан чрез съпоставка със семиотичните изследвания (особено на Тартуската школа).

Петата подглава представя културната компаративистика, възникнала в края на XX и началото на XXI век в резултат от промените в културата. Новото в заявената като „нова“ компаративистика се открива в „реинтерпретация на дотогавашните основи на дисциплината и въвеждане на нови проблемни нишки“, в смяната на литературоцентризма с културоцентризмът. Новата ориентация на компаративистиката, свързана с имената на Ив Шеврел/Yves Chevrel („Сравнителната литература“ от 1989 г.) и Ч. Бернхаймер/Ch. Bernheimer (доклада му от 1993 г.), се аргументира с изместване на акцентите: от „високата“ към популярната литература, от англо-американската и европейската към маргинализираните култури, с реабилитацията на литературния превод като равноценен на литературата, с обръщането към медиите (телевизия и виртуална реалност). А. Хеймей не отминава критиките към новия проект за компаративистика: на Дж. Кълър (J. Culler) за империалистичния вид на тези изследвания, на М. Рифатер (M. Riffaterre) за превръщането на културната компаративистика в културология. Изследователят посочва и определен парадокс на а-дисциплинарността: при премахването на всички граници „се очертават нови – тези на еднократно установената екстериториалност“, които зависят „от опита на изследователя и избраната от него изследователска перспектива, от външните условия за провеждане на изследването в дадена реалност“. Въпреки отчитането на тези възражения и парадокси, А. Хеймей отдава важно значение на културната компаративистика, на него не са му присъщи страховете от изплъзването на литературата като обект на литературоведския труд, от измяната на филологията от страна на литературоведа (нали „новата“ компаративистика се обявява против някогашния филологизъм!).

Позицията на А. Хеймей е заявена ясно в направените от него изводи. Той отчита нестабилната ситуация на компаративистиката (цитира определението на П. Брунел/P. Brunel „компаративистиката – Дон Жуан на познанието“), но, независимо от това, утвърждава мнението си, че културната компаративистика е специфична част от литературознанието, но в неговия актуален вид, защото неговата главна особеност е културоцентризмът, че литературната компаративистика

не може изцяло да се сведе до литературознанието, защото има с него един предмет, но поставя други въпроси и има друг инструментариум. Дългия път на компаративистиката А. Хеймей определя като движение от съпоставянето на една литература с друга до срещата с Другия. Като привежда различни термини за компаративистиката („сравнително литературознание“, „сравнителна литература“, „сравнителна наука за литературата“, „сравнителни изследвания на литературата“, „литературна компаративистика“, „интермедиадна компаративистика“, „културна компаративистика“, „нова компаративистика“), изследователят стига до извода не само за нейната нееднородност, но и за сложността въобще на хуманитаристиката: „несъразмерност на прилаганите критерии и – в резултат – невъзможност да се установят позициите“. В крайна сметка интердисциплинарността се осмисля като елемент за дефиниране на компаративистиката, а компаративистиката – като перспектива за изследването на литературата в широк културен контекст.

А. Хеймей отбръща специално внимание и на връзката на компаративистиката с проблема за диалогичността като особеност на съвременния свят (интеркултурност, екуменизъм, отхвърляне на авторитарния дискурс в науката). Като привежда примери от философията на диалога през XX век (Ф. Ебнер, Ф. Розенцвайг, М. Бубер, М. Бахтин, Ю. Тишнер), литературоведът поставя въпроса дали определянето на спецификата на дисциплината в категориите на диалога е поредната научна мода, или е необходимост, обусловена от културната практика.² А. Хеймей свързва нарасналия интерес към диалога с постколониалните, gender, феминистичните изследвания.

Проницателно е наблюдението на литературоведа, че повратите в хуманитаристиката (интертекстуален, наратологичен, прагматичен, интермедиален) са инспирирани от самата литература („Книга“ на Маларме, нов роман, театър на абсурда, М. Бютор). Като проследява споровете за диалога, критиките на теорията на Бахтин от страна на Пол де Ман и Вл. Крашински, изследователят подчертава, че диалогичността е начин на мислене, на разбиране на съвременния свят, че е важен изразител на новата хуманитаристика и аргумент в спора с противниците ѝ.

Това разбиране обяснява заглавието на следващия фрагмент в труда: “Културна компаративистика versus етноцентризъм”. Изследователят разграничава качествено разбирането за диалога на традиционната хуманитаристика (връзки между текстове и отделни литератури) и на културната компаративистика, която прекрочва границите на езиково-текстуалната сфера и поставя културоцентризма

² Наистина, можем да говорим за възраждане на интереса към проблема за диалога днес, след предишния етап на еуфория през 60-те и 70-те години на XX век, доказателство за което е в частност препрочитането на Бахтин чрез културното посредничество на български литературовед – Г. Тиханов след Ю. Кръстева и Цв. Тодоров.

на мястото на литературоцентризма. Като елементи на новото мислене в компаративистиката се оценяват идеите за деколонизализма, за включването на Другия, интересът към малцинствата, имагологията.

В отделна подглава А. Хеймей отново поставя въпроса за недисциплинираността на компаративистиката (отпращайки към термина на Д. Ферис/*D. Ferris* *indisciplined*) и разглежда нейните симптоми. Изследователят обяснява това явление не само със смяната на научните парадигми (от идеята за космополитизма през XIX век, национализмите, визията на Гьоте за „световна литература“, до интердисциплинарността и мултикултуризма през XX век, а днес интеркултурността и интермедиаалността), а и с прехода от някогашната етнография на Ю. Текст (*J. Text*) до концепцията на Д. – Х. Пажо (*D. – H. Pageaux*) за интеркултурността. Привеждат се критиките на Р. Уелек („компаративистиката не е успяла да открие своя обект и да определи методите си“) и на С. Запетнек/*S. Zapetnek* („компаративистиката е трудна за дефиниране поради нейната фрагментарност и многообразие“), на Хаун Соси/*Haun Saussy* („компаративистиката е контранаука с малки шансове за независимост“). Друг симптом за недисциплинираност според изследователя са разликите в разбирането на въпроса за сравнимост – несравнимост (например експонирането или омаловажаването на изследователската стратегия въз основа на фактическите връзки, – критиката на Р. Етиамбл/*R. Etiemble* чрез каламбура „*comparaison n'est pas raison*“). Недисциплинираността се открива и в широко разбраната интертекстуалност – „всичко може да се сравнява с всичко“, – а новият тип съпоставителност се определя като обвързвания, за които поема отговорност компаративистът (акцентът се пренася от обекта върху интерпретиращия субект). Ярки примери за недисциплинираност са определенията „неразрешимост“ (Дж. Кълър/*J. Culler*), „несравнимост“ (П. де Бола/*P. de Bolla*), „неподобие“ – основа за „травматично съседство“ (К. Райнхард/*K. Reinhard*). Причините за недисциплинираност литературоведът открива и в несъизмеримите виждания за задачите на компаративистиката: откриване на Другия (Д.-Х. Пажо/*D.-H. Pageaux*), превод, рецепция на литературата, тематология (Дж. Стайнър/*G. Steiner*), диагностика на процесите на културна деколонизация (А. Гниши/*A. Gnisci*), транслатология (Г. Спивак/*G. Spivak*, Д. Аптър/*D. Apter*).

Несъразмерността на говоренето за компаративистиката литературоведът открива и в полската литературна наука, цитирайки различни определения на дисциплината: „своеобразна херменевтична школа“ (Т. Билчевски/*T. Bilczewski*), „интерпретативна техника под знака на неопрагматизма“ (А. Кола/*A. Kola*), „интегрална“ (Б. Бакула/*B. Bakula*), „антиредукционна“ (Е. Касперски/*E. Kasperski*), „деконструктивистка“ (В. Жонец/*W. Rzońec*), „вътрешна“ (К. Жиёмба/*K. Ziemia*), „теокомпаративистика“ (З. Кадлубек/*Z. Kadłubek*) и определението, възприето

от самия автор – интердисциплинарна. Според А. Хеймей тези проекти свидетелстват за трансгресията като елементарен механизъм на компаративистичните стратегии. С трансгресията се свързва споменатата и преди това в труда ориентация на новата компаративистика към проблеми като колонизацията, пола, сексуалните ориентации, етническите и расовите разлики. Макар да напомня (цитирайки Дерида) за проблематичността на прекрачването на границите, литературоведът оценява компаративистиката като „модел на новото време“, „авангард на постмодерността“ и обобщава: „Вечна е obsesията на компаративистите да очертават нови територии и да картографират отново компаративистиката“.

А. Хеймей поставя в отделна подглава и друг важен проблем, свързан с нестабилността на компаративистиката – метафорите в метатекстовете, осмислящи дисциплината: „несъизмеримост“ на Т. Билчевски, метафори с военна, соматична, архитектурна семантика като „образ на болното тяло“, „непрекъснато прекрачване на границите“, „полигон за изследвания“, „кула“ (Айфелова, Кулите близнаци, Вавилонска). Изследователят разкрива семантиката на метафората „Айфелова кула“, която е „най-неочаквана и спорна“, опирайки се на наблюденията на Хаун Соси за значимо времево сближаване на културни събития като списанието на Х. Мелцъл за компаративистика от 1877 г. (днес *Acta Comparationis Litterarum univrsarum*), построяването на Бруклинския мост (1883) и Айфеловата кула (1889): успехите на науката и техниката, идеята за модерност и доминиране. Значението ‘доминиране’ крие в себе си идеологическия аспект на компаративистиката, илюстриран чрез идеите на Г. Спивак за неоколониализма, за „феодалност без феодализъм“. Изследователят споменава на различни места в труда за опасностите от идеологизацията на компаративистиката, но не може да се каже, че той подлага на критика или че отрича това явление. Идеологизацията е закодирана, както може да се очаква, и в метафората „Кулите близнаци“. Става дума за концепцията на Д. Аптър за широко разбиране „превод“ в мултикултурния свят след 11.09.2001 г. („Зоната на превода. Новата литературна компаративистика“ / „*The Translation Zone. A New Comparative Literature*“), за интереса към Другия и работата по превода в условията на „травматично съседство“, за фиаското на идеите за мултикултурност. Тази нагласа се илюстрира и с извода на Т. Славек (T. Sławek), за необходимостта от доброто съседство, с идеите на Д. Шойлер (D. Souiller) и Вл. Трубецкой за свободата и отказа от граници (езикови и културни) като две фундаментални правила на компаративистичната дейност. Стига се до извода, че „обновената компаративистика е далеч от стабилността, обхваща индивидуални проекти, не създава обща програма“. Важно е да се отбележи, че литературоведът обръща внимание не само на позицията на Г. Спивак за компаративистиката, опираща се на етиката и политиката, но и на тази на С. Баснет (S. Bassnett) с акцент върху естетиката. Той стига до извода,

че съвременната компаративистика отчита спецификата на отделните култури както в етично-политическо, така и във философско-естетическо измерение, но не заема категорична позиция спрямо тези тенденции.

Специално внимание, в отделен композиционен фрагмент, изследователят отделя на метафората Вавилонска кула във връзка с компаративистката техника. Тазиметафора е най-очаквана за съвременния литературовед, като се имат предвид множеството интерпретации на Борхесовия образ. А. Хеймей споменава дискусиите за работата на езика в духа на концепциите на Бахтин или Дерида, за теорията и практиката на интерпретацията или превода, употребата на метафората в труда на Дж. Стайнър (G. Steiner) „Що е литературна компаративистика?“³ Изяснява се въпросът за интерпретацията като „превод“, отнасящ се до смисъла на света и езика, за същността на четенето като сравнение, като компаративистична стратегия. (Идеята за четенето като сравнение напомня широко разбираната интертекстуалност в концепцията на Ю. Кръстева.) Литературоведът отново предупреждава, че „в такъв широк контекст се заличават границите на дисциплината“, но за него е по-ценна нейната роля като възможност за „ситуиране на човека в пространството и в социума“, за реализиране на „потребността му от толерантност и приемане на неговия индивидуален глас“. А. Хеймей открива в техниката на компаративистката определен парадокс: от една страна, очевидността на сравнителното четене (цитира се мнението на Дж. Кълър, че всички литературни изследвания са сравнителни), а, от друга страна, неговата невъзможност – „обречено е на несравнимост“. Стратегията на компаративистката се осмисля не като метод или изследователска процедура, а като „нагласа на човека, който се опитва да разбере другия човек, някакъв текст/текстове“. Причината за нестабилността на компаративистката се открива в самата практика на интерпретацията, в която се отразява нестабилният образ на света и човека.

Втората част на труда изследва интермедиялността и интермедиялната литература. Този проблем всъщност е основният обект на научните интереси на А. Хеймей (друга негова книга е на тема „Музика и литература“⁴). Както в случая с другите термини, определящи компаративистката, и терминът интермедиялност (използван, както отбелязва авторът, и от творци, и от учени), се оценява като лишен от стабилна дефиниция. Литературоведът коментира оптимистичните, предпазливите, скептичните гледни точки за интермедиялността: тя се оценява като необходима в описанието на съвременния свят, като приложима само в интерпретацията на съвременното изкуство, като

³ На български език интерпретация на метафората „Вавилонска кула“ у Дж. Стайнър може да се прочете в: Дж. Стайнър. След Вавилон: аспекти на езика и превода. Превод от английски Елена Филипова. София: Изток-Запад, 2014.

⁴ A. Hejmej. Muzyka w literaturze. Perspektywy komparatystyki interdyscyplinarnej. Kraków: Universitas, 2012.

„мода, носеща точки в средата на хуманитаристите“. Цитираните различни виждания за интермедиаалността илюстрират нестабилността на термина: той може да означава характера на съвременната културна комуникация, нов тип естетика, скъсваща с традициите на чистите естетики, или всички връзки между изкуствата от древността до днес.

Втората подглава в тази част е озаглавена „Реперкусии – новото литературознание“. Изследователят цитира определенията „литературна интермедиаалност“, „интермедиаалност в литературата“, „интермедиаална литература“, „интермедиаален текст“, „интермедиаално четене“, „интермедиаална интерпретация“, а също така литературоведски въпроси, криещи съмнения: Можем ли да говорим смислено за интермедиаалността?, Как да разбираме термина?, Как в случая с компаративистиката изглеждат следствията от експанзивния развой на интермедиаалните изследвания?. Той поставя във фокуса на своя интерес първите два въпроса, засягащи практиката на интермедиаалността.

Въз основа на съвременните изследвания на интермедиаалността – например тома „Cultural Functions of Intermedial Exploration“ („Културни функции на интермедиаалните проучвания“) от 2002 г. с редактори В. Улф (W. Wolf), Е. Хедлинг (E. Hedling), Ула-Брита Лагерос (Ulla-Britta Lagerroth) литературоведът стига до извода за интермедиаален поврат в съвременната хуманитаристика, за ревизия на съществуващия литературоведски дискурс и изработване на нови принципи за четене на хибридни текстове. От една страна, той отбелязва, че интермедиаалността е характерна въобще за литературата, привеждайки позицията на теорията за интертекстуалността и на генетичната критика (с нейния интерес към писането, а не към финално записаното). (По повод на връзката между интермедиаалността и интертекстуалността ще вметна, че книгата си „Музиката и литературата“ А. Хеймей започва с изясняване на проблема за интертекстуалността.) От друга страна, А. Хеймей обръща внимание на нови жанрове в съвременната епоха на медиализация, изискващи специален подход: звукова литература, визуална поезия, аудио книги, Е-book, хипертекстове. Тъй като в тази ситуация възниква идеята за литературознанието като медиазнание (С. Шмид/S. Schmidt), литературоведът подчертава, че вместо това трябва да се обърнем към конкретни интермедиаални текстове и различните реализации на явлението. От теоретична гледна точка е полезна цитираната от автора класификация на различните преходи от едно изкуство към друго на Х. Ф. Плет (H. F. Plett): от езиков към визуален, от езиков към акустичен, от визуален към езиков, от визуален към акустичен, от акустичен към езиков, от акустичен към визуален. А. Хеймей уточнява, че на интермедиаалната литература са присъщи преходите от визуален към езиков и от акустичен към езиков. Той не отминава факта, че явлението е познато на литературата отдавна, но отчита новия тип подход към него, обоснован теоретически в трудовете на съвременни компаративисти: немския сборник „Literatur

Intermedial. Musik – Malerei – Photographie – Film“ („Интермедиялната литература. Музика – Живопис – Фотография – Филм“) и книгата на полската изследователка М. Хопфингер (M. Hopfinger) „Doświadczenia audowizualne. O mediach w kulturze współczesnej“ („Аудиовизуален опит. За медиите в съвременната култура“).

Третата подглава в тази част е наречена „Опит за теория“. В нея авторът представя важни изследвания върху явлението интермедиялност: проучването на проникването на медиите в съвременната култура от канадския Център за изследване на интермедиялността (1998 г.), изследването на връзките между медиите на Ё. Мешулан (Ё. Méchoulan), диференцирането на различни типове интермедиялност на Ю. Шрьотер (J. Schröter), опитите за дефиниране на термина („синтетична“, „трансмедиялна“, „трансформативна“, „онтологична“, „вътрешнокомпозиционна“ – отправки в текста на едно изкуство към друго, „външнокомпозиционна“ – трансформиране на едно изкуство в друго, и др.).

В четвъртата подглава – „Екзистенция: *inter esse*“ – А. Хеймей обръща внимание на факта, че феноменът интермедиялност съществува в литературата още от древногръцката култура и намира ярък израз в експерименталното изкуство на авангарда, но подчертава, че „днешните концепции за интермедиялност водят до други резултати, изискват интерпретация, излизаша извън естетическите схеми“. Съвременната интермедиялност литературоведът оценява като израз на идеята за демокрация, за либерално общество (мисленето за изкуството и обществото през XX и XXI век той открива във Вагнеровата коонцепция *Gesamtkunstwerk*), като ориентация към „ставащото сега“, означено с формулата *inter-esse* и скъсване с „теорията на зрителя“ и неутралността на адресата. Във връзка с това във фокуса на вниманието попадат както микроаспектите на интермедиялността, така и геополитическите, екзистенциалните.

В петата подглава се изясняват трансформациите на различните видове изкуства (визуални и акустични) в литературата, разграничават се „силна“ и „слаба“ интермедиялност: съществуване на медии, отправки, тематизации, литературна визуализация, или медиялни транспозиции (сценични, филмови, радио адаптации на литературен текст). Задачата на литературоведа, според А. Хеймей, е изследване не само на новите явления на интермедиялността (днес и по времето на авангарда), но и на художествените концепции на по-ранни епохи (екфразис, идеята *in picture poesis, correspondence des arts* или *Gesamtkunstwerk*). Въпреки отчитането на тази история на явлението, авторът отново подчертава, че интермедиялният текст е наложен от постмодерността, че той се свързва с аудиовизуалния характер на съвременната култура и разкрива състоянието на човека в епохата на несигурност.

Втората част на труда включва и изследване на конкретна проява на интермедиаалността в литературата – анализ на творбата на полския поет Станислав Чич (Stannisław Czczy) „Arw“. Няма да преставям в детайли наблюденията на А. Хеймей, но ще кажа, че те могат да бъдат много интересни за българските полонисти. Литературоведът обръща внимание на жанровата хибридность на творбата: незавършен киносценарий, поема, непреводима в киното, произведение с много нива, като симфония, многогласна поема, хипертекстово произведение, интермедиаален проект, текстова опера, поезио-филм, стихо-филм. В поетиката на „Арв“ А. Хеймей открива нарушаване на линеарността, фрагментарност, многокодовост, полифонично звучене на съществуващите гласове, отвореност, отсъствие на надредна интерпретация (по У. Еко), филмова техника – и поставя въпроса за рецепцията, за необходимостта от симултанно четене, което обаче е невъзможно за реализиране. Тази специфична поетика се осмисля като възплъщение на светоусещането и личността на Ст. Чич: опита от войната и живота на поколението от 50-те години на ХХ век, модерното съзнание. От гледна точка на интертекстуалността и компаративистиката са ценни наблюденията за отпратките към живота и делото на полския художник Е. Врублевски, за интереса на Чич към Джойс и авангарда, за връзка с творбата на американския композитор Джон Кейдж (John Cage) „Lecture on Nothing“ („Лекция за нищото“). Впрочем, давам си сметка, че подобно явление като творбата на Чич отсъства в българската литература, а това ни насочва към проблема за несравнимостта в компаративистиката.

Втората част на труда включва и представянето на още едно явление на съвременното интермедиаално изкуство: операта на Стефан Темерсън (S. Themerson) „Св. Франциск & Вълкът от Губио или агнешките котлети на Св. Франциск“ („St. Francis & The Wolf of Gubbio or Brother Francis' Lamb Chops“). Жанровото определение в заглавието на фрагмента съдържа скрито цитиране на заглавието на книгата на У. Еко „Отворената творба“ – опера (aperta), но литературоведът употребява и определенията „семантична опера“, или „антиопера“, като се подчертава, че жанрът е трудноопределим. Поетиката на този интермедиаален текст се обяснява с интереса на Темерсън към киното като „тотално изкуство“, към фотографията, рисунките. И в този случай литературоведът търси интерпретацията на екзистенциален проблем в хибридният текст: нежеланието да се умре и позволение да се убива, трагичният конфликт между Натурата и Културата (което актуализира историята на Св. Франциск), борбата между расите, класите, нациите.

Третата част на труда е посветена на връзката между интеркултурните изследвания и литературната компаративистика. Изследователят обръща внимание на значението на интеркултурните изследвания след 60-те години на ХХ век (особено на труда на Е. Хол/Е. Hall „Тихият език“ / „The silent language“), на появата на много термини с приставка „интер“ (интертекстуалност, интердисциплинарност, интермедиаалност), осмисля

термина интеркултурност не само като дан на модата, но преди всичко като начин на мислене. Коментират се концепциите за мултикултурност и интеркултурност (интерес към другата култура), идеите за борба с национализма, проблема за отдалечаване от литературните проблеми и литературоведските изследвания (спора на М. Рифатер с Ч. Бернхаймер), методологията на *cross cultural studies*. А. Хеймей отделя специално внимание и на проблема за превода, засегнат вече и в предишните части на труда, на транслатологичния поврат след 90-те години на ХХ век, наложил обособяване на транслатологията като отделна дисциплина. Разграничават се две линии в теорията на превода – херменевтичен (Дж. Стайнър) и постколониален (Г. Спивак и Д. Апър) – като се акцентира ролята на етиката при този подход, невъзможността на неутралното тълкуване на превода след 11.09.2001 г.

В тази част се включва представянето на фейлетонистиката на С. Кишелевски (S. Kisielewski) – „Неизобразеният свят“ („Świat nie przedstawiony“) от 1983 г. Изследователят декларира, че се интересува от смисъла на заниманията с фейлетонистика като вътрешна потребност на автора, „дневник на душата“, процес на „вътрешна деколонизация“. По повод на фейлетона на Кишелевски за полска изложба в Центъра Помпиду през 1983 г. литературоведът откроява проблема за диалога между Изтока и Запада: конформизма на Запада и подражанието на Запада от страна на Изтока, неавтентичния диалог между културите. Проблемът безспорно е много важен и интересен, но в случая трябва да уточня, че А. Хеймей не илюстрира прочита на даденото произведение в ракурса на културната компаративистика, а разглежда тематизацията и интерпретацията на интеркултурния диалог в него.

Същото може да се каже за представянето на идеите на полския писател и мислител Р. Капушчински за мултикултурния свят, за опасностите от глобализацията и значението на диалога с Другия, за идентичността, за значението на емпатията и разбирането. Важно е наблюдението за разликата между визията на Капушчински и тези на Хънтингтън и Фукояма.

Текстът на труда включва и отделна част за връзките между компаративистиката и историята на литературата (чийто превод е включен в настоящия брой на сп. „Любословие“).

По мое усещане композицията на труда би могла да се освободи от някои повторения, защото те затрудняват възприятието. Обяснявам си ги със стремежа на автора към прецизност и изчерпателност. Безспорно трудът на А. Хеймей е сериозно, проникновено и изключително информативно изследване, което би намерило благодарни читатели и сред българските литературоведи!